

भू तथा जल संरक्षण समाज, नेपाल

Soil and Water Conservation Society, Nepal (SOWCOS)

प.स. च.नं. : २०८०/८१/नं.

जि.प्र.का. काठमाडौं द.नं. ०९/०५६/५७
(Govt. Regd. No.09/056/057)

का.म.पा वडा नं. ११,
बबरमहल, काठमाडौं

सुशासन मार्गचित्र २०८२ भू तथा जल संरक्षण समाज नेपालको प्रतिक्रिया र सुझाउ

भू तथा जल संरक्षण समाज - soil and water conservation society Nepal नेपाल सरकार जि .प्र .का . काठमाडौं मा द .न .०९/०५६/५७ दर्ता भएको भू तथा जल संरक्षण ,जलाधार व्यवस्थापन ,जलवायु परिवर्तन समानुकूल तथा प्राकृतिक श्रोत व्यवस्थापन पेशेवार प्राविधिकहरूको समाज हो । भू तथा जल संरक्षण समाजमा सरकारी ,गैरसरकारी ,अन्तर्राष्ट्रिय संस्था मा कार्यरत तथा सेवा निवृत्त जलाधार ,वन तथा कृषि विज्ञान ,जल तथा मौसम विज्ञान ,मृत्तका तथा भूगर्भ ,प्राकृतिक श्रोत व्यवस्थापन आदि विषयका विज्ञहरू आवद्ध हुनु हुन्छ । समाजले भू संरक्षण तथा जलाधार व्यवस्थापन सेवालाई छरितो , चुस्त र प्रविधिक दक्ष बनाउन सरकारी, गैरसरकारी ,बिद्यालय ,अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरूलाई प्रविधिक सेवा र परामर्श दिंदै आएको छ ।

सम्माननीय प्रधान मन्त्री श्री सुशीला कार्कीको नागरिक सरकारले सुशासन मार्गचित्र 2082 (Good Governance Blueprint) तयार गर्न १४ पुस २०८२ मा प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषदका सचिव श्री गोविन्द बहादुर कार्कीको सञ्चयकत्वमा गठित समितिले तयार पारेको ३ चैत्र २०८२ मा प्रस्तुत गरिएको प्रतिवेदनमा समाजको तर्फबाट तयार गरिएको प्रतिक्रिया र सुझाउ ।

असंख्य दस्तावेज, ऐन नीति रणनीति, अनुसन्धान प्रतिवेदन आदि अध्ययन, छलफल, परामर्श आदिबाट तयार गरिएको यस बृहत प्रतिवेदनको पृष्ठ नं ५८० – ६०३ ७(ख) वन, वातावरण र जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी परिच्छेदमा केही सुझाउ प्रस्तुत गरिएको छ । वन क्षेत्र (Forestry Sector) मा वन, वनस्पति, भू तथा जलाधार, वातावरण, निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण, जैविक विविधता, वन अनुसन्धान तथा सर्भेक्षण, जलवायु परिवर्तन आदि विषय समावेश छन् । प्रस्तुत प्रतिवेदनमा भू संरक्षण तथा जलाधार व्यवस्थापन सम्बन्धी महत्वपूर्ण तर छुटेका तथ्यगत विवरणहरू प्रस्तुत छ ।

नेपालको करिब ४६ प्रतिशत भू-भाग वनले ढाकेको छ । नेपालमा अत्यन्तै समृद्ध जैविक विविधता पाइन्छ । नेपालका वनहरू उचाइअनुसार निकै फरक-फरक छन् । यो सब रूख रोपौं वन जोगाऔं को परिणाम हो । हिजो १९८६ ३५% रहेको वन आज २०२५ मा ४६% भएको छ, कार्वन सञ्चिति भै जलवायुको हरित कोषमा पहुँच बढेको छ । तर रूख रोपेर पानी नपर्ने रहेछ । वन र जैविक विविधता बढेमा जलस्रोत नबढने रहेछ । जलवायुको तथ्याङ्क अनुसार वार्षिक वर्षाको परिमाणमा खासै फरक छैन । तर पनि आज खोला नालामा पानी घटि रहेछ, खानेपानीका मूल स्रोतहरू न । यसरी नेपालका के पहाड के तराई सबै क्षेत्रमा पानी संकट देखिएको अवस्था छ । सतही रूपमा जलवायु परिवर्तन, वन विनाश वा अनियमित वर्षासँग जोडिए पनि पानी पुनर्भरण गर्ने भू-दृश्यहरूको विघटनले आजको संकटलाई तीव्र बनाएको छ । यसले देखाउँछ कि नेपालको पानी संकट केवल “पानीको कमी ”होइन, “पानी धारण

भू तथा जल संरक्षण समाज, नेपाल

Soil and Water Conservation Society, Nepal (SOWCOS)

प.स. च.नं. : २०८०/८१/नं.

जि.प्र.का. काठमाडौं द.नं. ०९/०५६/५७
(Govt. Regd. No.09/056/057)

का.म.पा वडा नं. ११,
बबरमहल, काठमाडौं

गर्ने प्रणालीको पतन "हो। जल संकटको समस्या र समाधानहरू *water conservation* भन्दा अगाडि गएर *land-water-people integration* मा आधारित "water husbandry" हो। यो दृष्टिकोण लाई एकिकृत जलाधार व्यवस्थापन बाट सम्भव हुने तथ्य स्थापित छ। त्यसैले यस विधा प्रस्तुत मार्गचित्रमा छुटेको देखेर भू संरक्षण तथा जलाधार व्यवस्थापन बाट जलावायु अनुकूलन विवरणहरू सुझाउ गरिएको छ।

१) सम्बद्ध दस्तावेजहरूको संक्षिप्त पुनरावलोकन

(क) सान्दर्भिक रहेका सुधार योजना, नीति एवं अध्ययनहरूको सारांश

कानुनी व्यवस्था – संघिय प्रणाली पछि तर्जुमा भएका वन ऐन र नियमावली ठिक छन्। यसमा भू तथा जलाधार संरक्षण ऐन २०३९ र नियमावलीको संशोधनको कुरा छैन। मौजुदा ऐनको प्रावधानबाट फेवाताल जलाधार "संरक्षित जलाधार" घोषणा भएको अवस्था छ। यस सन्दर्भमा वन तथा भू-संरक्षण विभागले मौजुदा ऐन संशोधनको लागि पहल गरेको नै १ वर्ष भएको छ। अतः उक्त भू तथा जलाधार संरक्षण ऐन २०३९ लाई संशोधन, परिमार्जन समावेश हुनु आवश्यक छ। सो ऐन संशोधनको शिलशिलामा यस समाजले पनि राय सुझाउ र सल्लाह दिएको हो। सम्मानित सर्वोच्च अदालतले पनि सोही ऐनको आधारमा संरक्षित जलाधार सम्बन्धी फैसला गरेको अवस्था छ।

नेपालको संविधान २०७२ ले जलाधार व्यवस्थापनको जिम्मेदारी स्थानीय पालिकाको अधिकारको सूचीमा उल्लेख गरेको छ (अनुसूची-८ क्रं सं २१)। तर मौजुदा भू तथा जलाधार संरक्षण ऐन २०३९ ले उक्त अधिकार र सहभागितामूलक जलाधार व्यवस्थापनलाई अंगिकार गरेको छैन।

पेज ५८०

२) प्राज्ञिक अध्ययन र निष्कर्षहरू

(क) जलवायु संकटासन्नता र पर्वतीय पारिस्थितिकी: यसमा ICIMOD 2025 report अनुसार जलवायु जोखिममा रहेको कुरा छ। nature-based solutions and nature-based tourism उल्लेख छ तर जल संकटको कुरा मौन छ या अनभिज्ञ छ। किनकी सोही ICIMOD ले खानेपानीको मूल संरक्षणमा नेपालको पहाडि क्षेत्रमा अनुसन्धान गरेको छ। समाजका सदस्यले पनि किर्तिपुर (काठमाडौं) को खानेपानी मुहान संरक्षण सम्बन्धी (Springshed management) अनुसन्धान गरेका छन् फलतः विद्यावारिधि समेत हासिल गरेको अवस्था छ। खानेपानीको मुलको जलाधार संरक्षण गर्ने अवसर र चुनौति विद्यमान छ। पेज ५८१

भू तथा जल संरक्षण समाज, नेपाल

Soil and Water Conservation Society, Nepal (SOWCOS)

प.स. च.नं. : २०८०/८१/नं.

जि.प्र.का. काठमाडौं द.नं. ०९/०५६/५७
(Govt. Regd. No.09/056/057)

का.म.पा वडा नं. ११,
बबरमहल, काठमाडौं

३) सुधारका प्रतिवेदनहरू कार्यान्वयन हुन नसक्नाका कारणहरू पेज ५८२

यहाँ १२ वटा बुलेट प्वाइन्टमा वन, EIA, आदि र विकास निर्माणमा बाधाको कुरा छन तर जलाधार पट्टी कुनै समस्या नभएको हो कि नदेखेको हो खुल्दैन ।

४) वन तथा वातावरणको क्षेत्रमा नेपालले गरेका असल अभ्यासहरू:

समुदायमा आधारित प्रकृतिक स्रोत व्यवस्थापन भन्नाले सामुदायिक वन को उल्लेख छ, संरक्षित क्षेत्र र वन्यजन्तुको कुरा छन । जलवायु उत्थानशिलताको सन्दर्भमा भने जलविद्युतको कुरा छ । REDD+ र PES वखान छ । Eco-village development कुरा छ । तर जलाधारमा आधारित कतिपय जलवायु परिवर्तनका लागि GCF, GEF का सफल र उल्लेखनीय आयोजनाहरू (ADB, UNDP, FAO, IUCN, WWF) को उल्लेख छैन । यी आयोजनाहरूले जल सञ्चय, सहभागितामूलक जलाधार संरक्षण, चुरर र भावरमा जल संरक्षण र वितरण, सुख्खा क्षेत्रमा जल व्यवस्थापन र आय आर्जनका उल्लेखनीय उपलब्धी हासिल गरेर अभिलेख समेत राखेको अवस्था छ । पेज ५८३, (१.४ खण्ड) ।

आगामी मार्गचित्र

विद्यमान समस्याहरू: सम्बैधानिक अन्याय, नीतिगत अस्पष्टता र व्यवस्थापकिय कमजारी जस्ता समस्याहरू उल्लेख छन ।

जलाधार व्यवस्थापनलाई “स्थानीय निकाय” सम्म पु-याउने नीति, कार्यक्रम र संयन्त्र नभएको उल्लेख छैन । हाल प्रदेश अन्तरगत भू जलाधार कार्यालय रहेको, राजनीतिक प्रभावको आधारमा कार्यक्रम सञ्चालन भएको अवस्था छ तर उपजलाधार निर्धारण गर्ने, सिमांकन गर्ने प्राथमिकिकरणको आधारमा उपजलाधार (साना साना क्षेत्र) योजना निर्माण, जनसाभागितामा भू संरक्षण तथा जलाधार व्यवस्थापन कार्यक्रम तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्ने साविकको परिपाटी बिखण्डन भएको छ । स्थानीय पालिकको संलग्नतामा योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन र लाभ वितरणमा स्थानीय समुदायको भूमिका छैन । साविकको भू तथा जलाधार संरक्षण विभागमा स्थापित योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन परिपाटी समयानुकूल परिमार्जन गर्नु पर्ने । पेज ५८४-५८५

वन, वातावरण र जलवायु क्षेत्रमा नागरिकका अपेक्षा:

- बाँदर, बँदेल, वन्यजन्तु आतंक । EIA, IEE छोटो प्रकृया । लगाएत १२-१३ बूदा छन । तर बाढी, पहिरोको कुरा छैन । जनताको चाहना भनेको खानेपानी संकट समाधान हो जसमा मूल पहिचान, मुलको जलाधार संरक्षण, पानी संकलन र वितरण प्रणाली विकास । पेज ५८६

भू तथा जल संरक्षण समाज, नेपाल

Soil and Water Conservation Society, Nepal (SOWCOS)

प.स. च.नं. : २०८०/८१/नं.

जि.प्र.का. काठमाडौं द.नं. ०९/०५६/५७
(Govt. Regd. No.09/056/057)

का.म.पा वडा नं. ११,
बबरमहल, काठमाडौं

अबको दूरदृष्टि:

- “स्वच्छ वातावरण, दिगो वन व्यवस्थापन र हरित समृद्धि: जलवायु उत्थानशील नेपालको आधार” दूरदृष्टि साधन हैन साधन हो, दिगो वन व्यवस्थापन साधन हो “व्यवस्थित वन र जलाधार” साध्य हो
- यसलाई पुनर्लेखन गर्नु पर्ने – “स्वच्छ वातावरण, व्यवस्थित वन र जलाधार र हरित समृद्धि: जलवायु उत्थानशील नेपालको आधार” पेज ५८६

नीतिगत, कानूनी तथा संवैधानिक सुधार

- मौजुदा ऐनहरूलाई समयानुकूलन संशोधनको प्रस्ताव छ । तर संविधान २०७२ र स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ संग बाझिएको “भू तथा जलाधार संरक्षण ऐन २०३९” पुनर्लेखन र परिमार्जन गर्नु पर्ने तथ्य छुटेको छ ? संविधान अनुसार “जलाधार व्यवस्थापन” स्थानीय पालिकामा रहेको तर हालको संरचनामा पालिकामा जलाधार व्यवस्थापन गर्न श्रोत, साधन र व्यवस्था नभएको । पेज ५८७

संरचनागत सुधार र अन्तरतह समन्वय

यहाँ १ सकरात्मक बुँदा छ)नं १ पेज ५८७ (वन तथा वातावरण मन्त्रालयको कार्यप्रकृति, कार्यवोझ, र कार्यक्षेत्रको आधारमा प्रदेश र स्थानीय तहसम्म समन्वय र सहकार्य गर्ने गरी मन्त्रालयको सांगठनिक संरचना अध्यावधिक गर्ने ।

बुँदा नं ६ मा जलवायु जोखिमको विश्लेषण गरी ७५३ वटा स्थानीय तहको संकटासन्न सुची तयार गरी सो को आधारमा बजेट बिनियोजन गर्ने परिपाटि विकास गर्ने उल्लेख छ । विगतमा उपजलाधार पहिचान र प्राथमिकताको आधारमा श्रोत छुट्टाउने परिपाटि भएको हो । यसमा अब स्थानीय पालिकामा उपजलाधार निर्धारण र जलवायु जन्य विश्लेषणको आधारमा जलाधारको प्राथमिकताको निर्धारण र सो को आधारमा पालिकालाई कार्यक्रम तर्जुमा र कार्यान्वयनमा सहयोग गर्ने अवसर आएको छ ।

दिगो वन व्यवस्थापन र जैविक विविधता संरक्षण

यहाँ जलाधार संरक्षणबाट जल संरक्षण, जल पोषण भरण र जैविक विविधता बृद्धि गर्ने बुँदा थप गर्नु उचित होला पेज ५८८

भू तथा जल संरक्षण समाज, नेपाल

Soil and Water Conservation Society, Nepal (SOWCOS)

प.स. च.नं. : २०८०/८१/नं.

जि.प्र.का. काठमाडौं द.नं. ०९/०५६/५७
(Govt. Regd. No.09/056/057)

का.म.पा वडा नं. ११,
बबरमहल, काठमाडौं

विपद उत्थानशीलता तथा जलवायु अनुकूलन

पेज ५९० जलवायु अनुकूलन कार्यक्रमलाई राष्ट्रिय जलाधार रणनीति तथा एकिकृत जलाधार व्यवस्थापनको अवधारणा परिमार्जन गर्ने उल्लेख छ । तर जलाधार नीति र नितिको प्रावधान जलाधार ऐन संग लिंक नगरेको । यो बूदाँ भू तथा जलाधार संरक्षण एन २०३९, राष्ट्रिय जलाधार नीति २०७२, राष्ट्रिय बृहत जलाधार व्यवस्थापन रणनीति २०८० लाई औल्याउन खोजेको जस्तो छ ।

यसवाट राष्ट्रिय जलाधार व्यवस्थापन नीतिलाई २०७२ (सहभागितामूलक एकिकृत जलाधार व्यवस्थापन अवधारणालाई मुलधारमा प्रवेश गराएर अन्तिम रूप दिने सो को आधारमा राष्ट्रिय बृहत जलाधार व्यवस्थापन रणनीतिलाई परिमार्जन गर्ने अवसर देखिन्छ । यसवाट संविधान प्रदत्त जलाधार व्यवस्थापनको कार्यक्षेत्र भएको स्थानीय पालिका समेतलाई सहयोग र सहकार्य गर्ने अवसर प्राप्त भएको छ ।

२०७२ चैत्र मा चुरे-तराई मधेश संरक्षण तथा व्यवस्थापन गुरु योजना तयार भै कार्यान्वयनमा आएको अवस्थामा, चैत्र २०८२ मा “राष्ट्रपति चुरे संरक्षण कार्यक्रमलाई पुनः गुरुयोजना बनाउने र थप प्रभावकारी बनाउने आसयको बूँदा छ । यसमा साविकको गुरु योजनाको कार्यान्वयन मूल्याङ्कन गरी परिमार्जन गर्ने भन्ने उपयुक्त होला । पेज ५९०

पुनश्च: प्रतिवेदनमा वन तथा वातावरण मन्त्रालयमा देखिने र बुझिने गरी वन विभाग, वनस्पति विभाग, वातावरण विभाग समेतको कार्यक्रमलाई हाइलाइट गरेको अवस्था छ । तर वन विभागमा भू तथा जलाधार संरक्षण विभाग गाभिएको ले हो वा वन विभागले अनदेखा गरेर हो वनको मात्र कुरा छ, भू-संरक्षण र जलाधार व्यवस्थापनको कुरा छैन । फलतः “समुन्नतको आधार: व्यवस्थित जलाधार भन्ने तथ्य छुटेको देखिन्छ ।

रविन बोगटी, अध्यक्ष

भू तथा जल संरक्षण समाज, नेपाल Soil and Water Conservation Society, Nepal

१८ चैत्र २०८२